

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

O'ZBEK TRILOGIYASINING O'ZIGA XOSLIGI VA TARAQQIYOT TENDENSIYALARI

Bekmuratova Shirin Ulug'bekovna

Alfraganus universiteti, o'qituvchi.

e-mail: sbekmuratova6163@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-8112-3103>

Annotatsiya.

Maqolada davr ruhini anglatishda o'zbek nasrining tadrijiy takomili talqin etildi. Sobiq ittifoq yakka hokimligi davri esa keskin ziddiyatlar bilan o'tganligi ochib berildi. Shu boisdan ham har bir davr o'z mafkurasi bilan yashashi muhimligi ta'kidlandi.

Kalit so'zlar: hayot, roman, janr, pafos, idrok, sezim, ochun, mafkura.

СВОЕОБРАЗИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ УЗБЕКСКОЙ ТРИЛОГИИ

Бекмуратова Ширин Улугбековна

Университет Альфраганус, преподаватель.

Аннотация.

В статье рассматривается эволюционное развитие узбекской прозы в контексте отражения духа эпохи. Раскрывается, что период единовластия бывшего Советского Союза характеризовался острыми противоречиями. В связи с этим подчёркивается важность того, чтобы каждая эпоха жила в соответствии со своей идеологией.

Ключевые слова: жизнь, роман, жанр, пафос, восприятие, ощущение, мир, идеология.

DISTINCTIVE FEATURES AND DEVELOPMENT TRENDS OF THE UZBEK TRILOGY

Bekmuratova Shirin Ulug'bekovna

Alfraganus University, Lecturer.

Abstract.

The article examines the gradual evolution of Uzbek prose in conveying the spirit of the era. It reveals that the period of the former Soviet Union's centralized rule was marked by sharp contradictions. Therefore, the importance of each historical era living in accordance with its own ideology is emphasized.

Keywords: life, novel, genre, pathos, perception, sensation, world, ideology.

Kirish. XX asrning ikkinchi yarmida urush va urushdan keyingi davrlar xalqimiz uchun nihoyatda og'ir va mashaqqatli yillarga to'g'ri keladi. O'zbekiston Qahramoni Said Ahmadning «Ufq» trilogiyasi davrning ehtiyoji yuzasidan yuzaga keldi. Adib bu asarni yozarkan, Abdulla Qahhorning tavsiyasi bilan qayta-qayta oqqa ko'chirdi. Urushning og'ir zahmati bir tomonda bo'lsa, mirishkor dehqonlarimiz, oddiy xalq xo'jaligi vakillari ana shu muammoni keng ko'lamda hal etishda jonbozlik ko'rsatishdi. Shuning uchun ham har bir davrning o'z maqsadi yo'lida borishi, idrok qilinayotgan muammo ko'lamining modifikatsion usullari janrning ham o'zgarishiga olib keldi. Said Ahmad esa mana shu og'ir yukni zimmasiga olib, vaqtning oliy hakam ekanligini unutmagan holda qalam tebratdi. Demak, hissiy-badiiy ehtiyoj esa ana shu konsepsiyani namoyon etishga chorladi.

Tadqiqotchi G. Qo'liyeva: «Said Ahmadning «Ufq» trilogiyasida asosiy konflikt jamiyatda mavjud ijtimoiy muammolar, xususan, kanal qurilishi zarurati yoki urushning insonlar taqdiriga ta'siri masalasi va ularga qarshi inson irodasi kuchining turli holatlardagi aks ettirilishida ko'rinadi. Trilogiyaning birinchi romani «Qirg' besh kun»da ham konflikt Lutfinisa va Akbarali, Azizxon va Akbarali o'rtasida yuzaga kelganligini kuzatamiz. Asarda Azizxon bilan Esh polvon, A'zamjon bilan Xolmatjon, Asrora va A'zamjonlar ziddiyatlari orqali ham aks ettirilgan. «Ufq» trilogiyasi tarkibida o'ziga xos syujet yo'nalishlari, ya'ni asar personajlari taqdiri bilan bog'liq ko'plab hikoyatlar uchraydi. Bu asarning kompozitsion qurilishidagi o'ziga xos belgilaridan biri sanaladi» [1]. Jumladan, roman kabi trilogiyada S. Ahmadning yaxlit uch kitobdan iborat konseptual qarashlari — urush oqibatlarida odamlarning bir-biriga o'zaro ishonchi, hayot yo'li, birlashishi, mehr-oqibati, yaxshiligi, oilaparvarligi, muhabbati kabi o'lmas tuyg'ularning juda chuqur tarannum etilishi yuqoridagi mulohazalarimizni quvvatlaydi. Shuni unutmaslik lozimki, hozirgi kunda ham «Ufq» trilogiyasi o'ziga xos tarzda o'quvchilar tomonidan sevib mutolaa qilinmoqda, yangidan-yangi tadqiqotlarga doyalik vazifasini ham o'tamoqda. Bu yerda ulkan muhabbat mavjud. Onaning muhabbati, farzandning dangasaligi, qadriyatlarining unutilmasligi, siz-u biz kabi nafas olayotgan musulmon bandasining taqdiri, qismati, iztiroblari va ayriligi butun murakkabligicha idrok etilib, zamon bilan hamnafas yashashda davom etmoqda.

Jahon adabiyotida bunday asarlar davrlar shukhi nuqtayi nazaridan kamdan-kam hollarda dunyoga keladi. Negaki, yozuvchining o'z nuqtayi nazari, masalaga keng va izchil yondashishi, unda qo'yilayotgan muammoning ko'lamini, vaqti, hal etilish prinsiplari ana shunday mulohazalarning yuzaga chiqishiga zamin hozirlaydi. Shuni unutmaslik lozimki, tarixiy-maishiy, zamonaviy va boshqa jihatlardan olib qaraydigan bo'lsak, trilogiyaning afzalligi yozuvchi uslubining o'ziga xos mezonlarga aylanganidadir. Said Ahmad ana shu mezonni tamomila ichki his-tuyg'u, muhabbat, olijanoblik, vatanparvarlik, sodiqlik ramzi sifatida ko'rsatib, tasvirlab, «kashf» eta oldi.

90-yillardan keyingi hayot tarzimiz tubdan o'zgardi. Romanning yangi umri haqida shunday xulosalar paydo bo'ldi. Mavjudlik jumbog'i absurd taraqqiyot bilan uyg'unlashdi. Aql egalari yangi metamorfozalarni kashf etdi. Ayniqsa, tarixni qayta tiklash borasida ko'plab nazariy-ilmiy mushohadalar yuzaga chiqdi. Badiiyat durdonalari esa hayotiy ziddiyatlar kesishmasida o'z o'rnini topdi. P. Qodirov, O. Yoqubov, Sh. Xolmirzayev, O'. Hoshimov, X. Do'stmuhammad, Sh. Bo'tayev, N. Eshonqul, U. Hamdam, L. Bo'rixon, I. Sulton, A. Yo'ldoshev kabi yozuvchilarning izlanishlari badiiy-estetik g'oya va konsepsiyaning tig'izlashuvi, yangi formatda, tipik sharoitda, istiqloq mafkurasi negizida jahonbop asarlarning yuzaga kelishiga turtki bo'ldi.

Qoraqalpoq adabiyotida To'lepbergen Qayipbergenovning trilogiyasi — uch kitobdan iborat «Qoraqalpoq dostoni» yaxlit roman-trilogiya sifatida yuzaga keldi. Bular «Mamanbiy afsonasi», «Gumrohlar», «Baxtsizlar» kabi bo'limlardan iboratdir. Mazkur asarlar Said Ahmadning «Ufq» trilogiyasidan keyin yuzaga kelarkan, tarixiy shart-sharoitda turkiy xalqlarning umumbashariy mushtarak jihatlarini shakl va ifoda madaniyati yuzasidan jipslashtirishga xizmat qiladi. To'g'ri, T. Qayipbergenov qoraqalpoq xalqining yaqin tarixini inkishof etarkan, Said Ahmad Ikkinchi jahon urushi yillarida xalqimiz boshiga tushgan kulfat-u quvonchlarni, iztiroblarni zimdan o'zlashtiradi. Bu haqda so'z yuritganda, qirg'iz adibi Chingiz Aytmatovning ushbu mulohazalarini keltirish joiz deb o'ylaymiz: «Sen qoraqalpoqlarning uch asrlik tarixini badiiy jihatdan ishonarli va kuchli aks ettirish nasib etganini ko'rib quvonib ketdim. Bu trilogiya — ulkan badiiy asar bo'lib, u haqiqiy san'atkor qo'li, qo'li gul usta tomonidan, o'z xalqini ayricha mehr-muhabbat bilan yaxshi ko'radigan yozuvchining qalb qo'ri bilan yaratilgan. To'lepbergen, sen ado etgan vazifa qoraqalpoqlar uchun ham, jamiki turkiy xalqlar uchun ham tom ma'noda bebaho. Doston yozganing uchun rahmat!» [2]. Ko'rinadiki, tarixiy trilogiya janri nafaqat jahon, balki turkiy xalqlarning ham o'ziga xos katta epik polotnoga ega badiiyat durdonasidir. Ch. Aytmatovning mardona mulohazalari o'zbek adabiyotiga ham katta ta'sir o'tkazdi. Shu boisdan O. Yoqubov, P. Qodirov, O. Muxtor va boshqa yozuvchilar tarixiy asarlarida shu konsepsiyani baholi qudrat yuzaga chiqarish yo'sinida jonbozlik ko'rsatdilar.

Trilogiyada badiiy mantiq modifikatsiyasi. Iste'dodli yozuvchi Surxon Bo'riyevning bundan yetti-sakkiz yil ilgari yozgan zamonaviy trilogiyasi haqida so'z yuritganda, quyidagi mulohazalarni e'tirof etish joiz. Salkam sakkiz yuz sahifaga muhrlangan «Tanholik tantanasi» trilogiyasi uch kitobdan iborat bo'lib, yaxlit konsepsiyaga ega mushtarak roman hisoblanadi. Mazkur asar haqida A. Xudoyberdiyev: «Roman uch fasldan iborat. Har bir fasl biri ikkinchisini to'ldiradi. Kitobning kirish qismidanoq qishloq manzaralari tasviri, oddiy xalq hayoti, bolajonlar dunyosi, orzusi, tasavvuri, fojialari o'z ifodasini topganini ko'rish mumkin. Soddalik, oddiylilik, samimiylik, unga qarama-qarshi ma'noda o'zligi poymol etilgan shaxsning ruhiy olami, qasos olish fojiasi ham shu qishloq qismatining bir qismi ekanligining guvohi bo'lamiz. Asarning ilk sahifalaridanoq uning tili, bayon qilish uslubi, badiiy tasvirdagi o'ziga xos yondashishlari kishi e'tiborini o'ziga tortadi. Savol tug'iladi: qishloq manzaralari, qiziqarli suhbatlar, quyosh botish tomondan qorong'ilik og'ushida qora kiyimli shaxsning kelishi va mudhish jinoyat sodir etilishi», — to'g'risida mulohazalar yuritarkan, «nega qizning o'limi tasviridan boshlaydi?» [1], degan savolni o'rta qo'yadi. Bu mulohazalarga o'z qarashlarimizni bildirib o'tamiz. Yozuvchi voqelikni (g'oyani), konsepsiyani boshlash, ekspozitsiyada kalavaning uchini topish uchun o'z mahoratini ishga solishi tayin. Sobiq Ittifoq davrida yaratilgan romanlar-u qissalar, hikoyalar-u dramalarda ham bu holat bo'lgan va davom etmoqda. Chunki sobiq Ittifoq mafkurasi «yig'ini emas», «kulgi»ni tasvirlashni xush ko'rardi. Insoniyat taraqqiyoti yangi davrga qadam qo'ygan ekan, endilikda tasvir etuvchi shaxs o'z uslubi, didi, estetikasi, quvvayi hofizasi, me'yori, maqsadi, maslagi va dunyoqarashi zamirida ish tutadi. Chunki qiz bolaning to'satdan o'ldirilishi «Tanholik tantanasi»ning keyingi voqealar rivoji uchun motor vazifasini bajarmoqda. Yozuvchi o'ziga yo'l topdi va shu asosda yosh qizaloqning umriga nuqta qo'ydi. Ismsiz qahramon, ismsiz qizlar esa roman to'qimalarida kuzatuvchi rolini o'ynayotgan S. Bo'riyev (roviy-muallif) obrazining mukammal hayot chiziqlarini topish uchun vosita ekanligini unutmaslik lozim. Vosita — o'lim! Vosita — uslub! Mana shu tamoyil konseptual xarakterga ega bo'lib, obrazlilik va falsafiy-estetik tanlov sintezini ham namoyon etadi.

Prof. B. Sarimsoqov: «Badiiy mantiq ham aslida hayotiy mantiqqa asoslanadi. Ammo har ikki mantiq o'rtasidagi bosh farq shundaki, hayotiy mantiq narsalar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatiga asoslanishi bilan birga, borliqdagi narsa, ruhiy holat va kechinmalarning o'z tabiiy mezonida voqea bo'lishiga asoslanadi. Badiiy mantiq ham narsalar, voqea va ruhiy holatlar o'rtasidagi sabab-oqibat munosabatiga amal qilgan holda, ularning voqea bo'lishida ijodkor ideali, badiiy shartlilik qonuniyatlariga asoslanadi. Mana shunga ko'ra, voqelikni turli ijodkorlar turlicha aks ettiradilar: ayrimlari o'ta mubolag'adorlikka ruju' etadilarki, bunday badiiy tasvir real hayotiy mantiqqa sig'maydi. Mubolag'a qay darajada beqiyos bo'lmasin, real hayotdagi sabab-oqibat munosabatining hayotiy mezonlariga xalal yetkazmasligi lozim. Ayrim ijodkorlar o'zlari qo'llagan mubolag'aga shu darajada noreal xayol bilan yondashadilarki, natijada badiiy obrazning real hayotiy asoslaridagi kauzal munosabat mezonlari buziladi. Bunday hollarda badiiy mantiq, binobarin, badiiy haqiqat yo'qqa chiqadi» [2]. Binobarin, prof. B. Sarimsoqov tarixiylik nuqtayi nazaridan mulohaza yuritarkan, insoniyat bosib o'tgan ijodiy yo'l nihoyatda murakkab va serqatlam ekanligini ta'kidlaydi. Obrazlilik — muayyan qulay uslub tanlash, g'oyani yuzaga chiqarish, aslida, yozuvchining yuksak salohiyatga ega bo'lishi va tasvir modifikatsiyasini chuqur o'zlashtirishiga borib tutashadi. Shu ma'noda, iste'dodli adib Surxon Bo'riyevning ijodiy izlanishlari samarasi o'laroq yuzaga kelgan badiiyat javhari sanalmish boshqa asarlarida ham inson konsepsiyasi alohida ahamiyatga ega. Qadimiy Urgutning serviqor tog'lari, daralar, Samarqandning bulvarida bo'lib o'tgan shirin xotiralar hikoya va qissalarida, «Yig'layotgan kim?» nomli romanida ham o'z aksini topgan. Ayni shu tamoyil — hayotning murakkabligi — yosh iste'dodning o'ttiz yoshlari atrofida yozgan hikoyalarida ham yaqqol namoyon bo'ladi.

Yozuvchi S. Bo'riyevning ilk bor roman-trilogiya janridagi tajribasi haqida so'z yuritganimizda, voqelikni ichdan turib yoritish va qahramonlarning o'ziga xosligini ko'ramiz. Chunki voqelik yozuvchi nazdida qahramon hayoti va davr nafasiga borib tutashadi. O'tish davrining og'riqlarini teran darajada his qilgan, bir yoki bir necha oila boshiga tushgan

azob va uqubatlar yozuvchi nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Bevosita o'zi ko'rgan, ishtirok etgan, aralashgan, kuzatgan va anglab yetgan voqealar asosida yozuvchi insonning atrofida kim va qanday shaxslar bo'lishidan qat'i nazar, baribir u o'z olamida tanho — yolg'iz ekanligini tushuntirmoqchi bo'ladi va bunga erishadi ham. Tanholik, yolg'izlik Xudoga xos, deydi mashhur tabib Ibn Sino. Inson qachon yolg'iz qoladi, degan savolga U. Hamdam: «Fikrlari, mulohazalari, orzulari chippakka chiqqanida, uni tushunuvchi bir odam bo'lmaganida», deb javob beradi. Shu ma'noda, S. Bo'riyevning syujet tanlashi, syujet yaratishi va hayotiy materialni qayta ishlashi borasidagi jiddiy izlanishlari ana shu konsepsiyaning yuzaga chiqqanligining noyob namunasidir.

Prof. D. To'rayev: «Hayot material badiiy syujet yaratilishida "urug'lik" vazifasini o'tasa, uni bunyodga keltiruvchi, o'stiruvchi bosh g'oya nurga o'xshaydi. Yozuvchi xotirasiga joylashib olgan hayotiy voqealardan tug'iladigan, qalbini larzaga soluvchi kuchli ehtiros, nogahoniy kayfiyat (quvonchmi yoki g'azabmi, bundan qat'i nazar) tufayli badiiy asar yuzaga keladi. Poetik asarlar syujetida ifodalanuvchi yetakchi g'oya ko'pincha she'rning ibtidosi bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Hayotiy materialning o'zi syujet yaratish uchun kamlik qiladi. Asar yozish niyatining paydo bo'lishi uchun qandaydir bir turtki zarur bo'ladi. Bu turtki tasodifiy uchrashuv, yurakka o'rnashib qolgan so'z, tush, olisdan eshitilgan tovush, tomchidagi quyosh nuri yoki hokazo...» deya yozadi. Haqiqatan ham, g'oya, manba, his, iztirob va xayollar S. Bo'riyevning qalbini, ayniqsa, Amerika Qo'shma Shtatlarida kechgan Vatan sog'inchi, ota va ona o'gitlari, talabalik davrlarining sehrli, beg'am yoki quvonchli, iztirobli lahzalari ham turtki bo'lgan bo'lishi mumkin. Esselashgan platformada yozuvchi didi va estetikasi katta umumlashmalarning «bolalashi»ga olib kelgan.

Demak, yozuvchini his va tuyg'u, ong osti hislari, davrning og'riqlari singari shtrixlar qo'lga qalam olishga undagan. Janrning Amerika yoki Yevropa xalqlari, turkiy millatga mansub qo'shni davlatlar yozuvchilari asarlaridagi kabi metamorfozalari ham muayyan kalit vazifasini o'tagani chin. Shu ma'noda, «Yozuvchi shaxsining shakllanishi, uning o'ziga xosligi tarixiy sharoit va muhitning ta'sirida ro'y beradi. Muallifning nuqtayi nazari ma'lum ma'noda ijtimoiy-tarixiy, siyosiy-dogmatik, diniy-ma'rifiy sohalar bilan bevosita chambarchas bog'liq holda rivojlanadi. Bunday tavsiflash yozuvchi dunyoqarashini germeneytik xarakterda tadqiq qilishni taqozo etadi. Mutanosiblik va mansublik yozuvchini o'zi yashab turgan davrga ixtiyoriy ravishda qaram qilib qo'yishi ong va tuyg'u puchmoqlarida katta yakranglikni keltirib chiqaradi. G'oya va mantiq chegarasi aynan muallif ongi-shuurida, zehniyatida yanada boshqacha bo'yoqlarda yuzaga qalqib chiqib boshlaydi» [3]. Darhaqiqat, S. Bo'riyevning adabiy jarayondagi o'rni va ijodiy izlanishlari samarasi o'laroq yuzaga kelgan ilk hikoyalardan tortib, «Tanholik tantanasi»ga qadar bo'lgan oraliqdagi yigirma yillik tajribasi hayot haqiqatini realistik va norealistik yo'sinda aks ettirish tajribasini ham yuzaga chiqardi. Dunyo adabiyotini o'rganish, Amerikadagi ijodiy va ilmiy faoliyat, okean ortidagi evrilishlar, Vatandan yiroqda bo'lish, qayg'u va hasrat, ona duosi, ota sog'inchi kabi unutilmas bolalik lahzalari kuchli drammatizmni, o'zligini anglash yo'sinidagi tafakkur o'sishini yuzaga keltirdi. Sarguzasht, esselashgan uslub, adabiyotdagi ramziy-majoziy qamrov va reallik birlashib ketadi. Mana shu jarayon S. Bo'riyevning «men»ini namoyon qildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qo'lyiyeve G. N. O'zbek nasrida trilogiya: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2019. – B. 18. – URL: <https://www.samdu.uz/frontend/web/secure-download.php?path=content-files%2F30.03.2019+AA.pdf>
2. Aytmatov Ch. Maktub. – Toshkent: Nokis, 1980. – B. 350.
3. Xudoyberdiyev A. O'zbek tili dunyo kezmogda. – Toshkent: Nurafshon Business, 2019. – B. 135–136. – URL: <https://zarnews.uz/uz/post/nyu-yorkdagi-ozbek-maktabida-odobnoma-darsi-otiladi>
4. Sarimsoqov B. Badiiylik asoslari va mezonlari / To'plovchi va nashrga tayyorlovchi X. Axmedov. – Toshkent: Bookmany Print, 2022. – 252 b. – B. 14–15. – URL: https://buxdu.uz/media/aftoreferat/nuritdinova_shahnoz_sadridinovna.pdf
5. Водясова Л. П., Жиндеева Е. А. Способы представления авторского сознания как коммуникативная стратегия художественного творчества // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2015. – № 8 (50). – Ч. 3. – С. 44–46. – URL: <https://www.gramota.net/article/phil20151711/fulltext>